km lengte. Over ca. twee-derde van de afstand liep het van Pakanbaroe zuidwaarts, gedeeltelijk door een moerassig gebied waar veel malaria voorkwam, om daarna westwaarts af te buigen en, het dal van een rivier volgend, het Sumatraanse bergland in te gaan. De aanleg van de spoorweg (voor enkelspoor) was al in de Nederlandse tijd overwogen en de Staatsspoorwegen hadden er in '20 een gedetailleerd plan voor opgesteld. Het was toen niet tot de aanleg gekomen omdat de lijn financieel niet rendabel werd geacht. Van dat in '20 opgestelde plan konden de Japanners gebruik maken, zij het dat zij in het bergland, waar het Nederlandse plan voorzien had in de aanleg van drie tunnels, een ander tracé volgden.

Aanvankelijk werden uitsluitend *romoesja*'s aan het werk gezet: ca. vierduizend, die, zoals in het vorige hoofdstuk vermeld, in maart '43 op Java bij razzia's gegrepen waren. Zij en de eersten van ca. achttienduizend andere *romoesja*'s die aan hen werden toegevoegd, begonnen met van Pakanbaroe zuidwaarts een spoordijk op te werpen. Onbarmhartig werden zij door de Japanners opgejaagd. Velen stierven – er was dus voortdurend aanvoer van nieuwe werkkrachten nodig. Van de transporten der *romoesja*'s hebben wij geen beeld, wèl weten wij dat er, afgezien van een aantal transporten uit Belawan (in juni, juli en augustus '44), drie transporten van krijgsgevangenen uit Java zijn geweest: het eerste in mei '44, het tweede in juni, het derde in september (de '*Joenio Maroe*'). Het eerste transport bracht een kleine tweeduizend krijgsgevangenen: Nederlanders, Indische Nederlanders, Britten, Australiërs en enkele Amerikanen, naar Padang (zoals gewoonlijk een afschuwelijke tocht) – vandaar werden zij eerst met de trein naar Moeara en vervolgens met vrachtauto's naar Pakanbaroe gebracht, waar zij in een oud en smerig loodsencomplex van de Nederlandse *Pacific* Petroleum Maatschappij gehuisvest werden. Het tweede transport bracht twaalfhonderd krijgsgevangenen eerst naar Singapore en vervolgens met een kleiner schip naar Pakanbaroe. Van het transport van juni uit Belawan werd op de oversteek naar Singapore het schip door een Britse onderzeeboot tot zinken gebracht; van de ruim zevenhonderd krijgsgevangenen verdronken er bijna honderdtachtig. Het transport aan boord van de '*Joenio Maroe*' kostte, zoals al vermeld, het leven aan ca. vierduizend *romoesja*'s, tweehonderdzeventig Ambonnezen en Menadonezen en ca. dertienhonderdveertig andere krijgsgevangenen. De overlevenden van deze scheepsramp hadden, toen zij aan het Pakanbaroe-tracé terecht kwamen, het grote nadeel dat zij al hun bezittingen waren kwijtgeraakt – zij hadden niets meer bij zich om er bijvoeding mee aan te schaffen.

Ook aan het Pakanbaroe-tracé moest hard worden gewerkt, in de